

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De buik van de lezer

Pieterse, S.A.

Publication date
2008

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Pieterse, S. A. (2008). *De buik van de lezer*. [, Universiteit van Amsterdam]. Vantilt.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

BESLUIT

... ook mij is het soms heel vreemd te moede geworden wanneer ik in de nachtelijke stilte met deze papieren bezig was. Ik had een gevoel alsof de verleider zich als een schaduw door mijn kamer bewoog, als wierp hij een blik in mijn papieren, als vestigde hij zijn demonische blik op mij en zei:...

Søren Kierkegaard, *Of/Of*

Er zijn in deze studie vier centrale begrippen uit Multatuli's denken belicht: het ik, de natuur, en de geschiedenis en de literatuur. Daarbij tekende zich het volgende patroon af. Multatuli's morele streven bleek nauw verbonden te zijn met de stem en het spreken. We kwamen diverse manieren tegen waarop hij de stem verbindt met het streven naar het goede. Het 'ik' vindt zichzelf pas als het weerklank krijgt bij anderen, of als het aan een oproep gehoor kan geven. De mens geneest zichzelf van theologische wanbegrippen door te luisteren naar de helende stem van de natuur. Werkelijk inzicht in de menselijke geschiedenis krijgen we pas, als we onderzoek doen naar de wordingsgeschiedenis van de gesproken taal. Daarom ook verhoudt hij zich op polemische wijze tot zijn eigen schrijverschap en zijn eigen lezers: het geschreven woord draagt bij aan de hypnotisering van de cultuur.

In zijn tekstcommentaren richt Multatuli zich niet zozeer op de inhoudelijke beweringen die een schrijver doet, als wel op het verkeerde effect dat een tekst kan hebben op de lezer. We zagen dit in het vorige hoofdstuk, toen zijn kritiek op *Floris v* aan de orde kwam. Waar een criticus als Huet zich hoofdzakelijk richt op de teksten van Bilderdijk en de biografie van de schrijver, daar spreekt Multatuli over de uitwerking die dergelijke literatuur op het nageslacht heeft. Hij wijst op de verborgen uitwerking van slecht of bedorven 'voedsel' (literatuur) op de ziel, en dringt erop aan dat we lezers 'het wapen der kritiek' in handen geven.

In zijn kritiek op het lezen schuilt een paradox, want Multatuli moet eerst schrijver worden om zijn schrijverschap van zich af te kunnen werpen, eerst lezers verleiden tot lezen voordat hij ze met de zweep kan geven omdat ze onzorgvuldig lezen. Vervolgens wilde ik laten zien dat de paradoxale of dubbelzinnige relatie die in de *Ideën* bestaat tot het schrift en de lezer, aanleiding geeft tot een lectuur waarin het ontregelende aspect van de *Ideën* op de voor-

grond treedt. Dan blijkt dat in de tekst een dubbele logica werkzaam is, die de positie van de auteur (als: de vader die over de autoriteit beschikt om te waken over de betekenissen die zijn teksten oproepen) aan het wankelen brengt.

Die wankelende auteur is in de eerste plaats Multatuli zelf. In zijn literaire werk blijkt er van een 'paradoxical primacy of intertextuality' sprake te zijn, waarin het verhaal zich ontpint rondom het beeld van de lezer die zichzelf verliest in een verhaal of boek. Maar die verdwijnende auteur vinden we eveneens terug in Multatuli's ondermijning van de autoritaire positie van de schriftgeleerden die aan de bijbel één stabiele betekenis toe wilden schrijven. Multatuli betoogt dat ook de dichters die het Oude Testament componeerden, onbewust de waarheid spraken. Waaruit volgt dat een dichterlijke, speelse omgang met de bijbel beter in staat is de waarheid van dat boek bloot te leggen, dan een dogmatische en theologische uitleg. Daar waar in de *Ideën* de positie van de auteur aan het wankelen wordt gebracht, daar komt meer ruimte voor inbreng van de kant van de lezer én meer ruimte voor de literaire kunst.

Multatuli bleek de relatie tussen literatuur en lezer consequent te situeren op de drempel. We kunnen hier denken aan Wouter die op de drempel van de leeswinkel staat te aarzelen tussen wel en niet binnentreden. Literatuur opent een moment tussen wel en niet weten, wel en niet herinneren, wel en niet ziek zijn. Al lezende betreden we een onstabiele ruimte tussen volwassenheid en kindertijd, tussen bewust en onbewust, spaarzaamheid en verspillig, buiten en binnen, het eigene en het andere. Literatuur is dus het domein van de kanteling.

De literatuur ontspringt bij Multatuli vanuit een verzet tegen het ondubbelzinnige oordeel. Tegelijkertijd echter treffen we overal in de *Ideën* een dwingende oproep aan de lezer: durf positie in te nemen, durf naar voren te treden en kleur te bekennen. Dit onoplosbare dilemma maakt het ten slotte onmogelijk om tot een eenduidige conclusie te komen. De onderzoeksvraag luidde immers: moeten we Multatuli beschouwen als een schrijver die nog altijd binnen de metafysische tegenstelling tussen aan- en afwezigheid bleef, of kunnen we hem vanwege zijn ontregelende manier van manoeuvreren beter beschouwen als een antimetafysisch schrijver? Het antwoord daarop is een dubbel antwoord. Zijn *Ideën* laten zich zowel lezen als leunend op een metafysische logica, maar tegelijkertijd kunnen we de *Ideën* lezen als een tekst waarin die metafysische logica ondermijnd wordt.

Het heen-en-weer in de *Ideën* wilde ik niet al bij voorbaat, door middel van methodische keuzes, tot stilstand brengen. Daarom is deze studie zelf ook opgezet volgens het principe van de heen-en-weerbeweging. Ik heb gependeld tussen een tweetal tradities. Zo heb ik niet alleen gebruikgemaakt van in de historische letterkunde beproefde middelen van literatuurbeschouwing, maar evenzeer van inzichten van filosofen als Derrida en Kofman.

Ik heb daarmee getracht bloot te leggen wat voor soort lezer Multatuli was, als hij in de *Ideën* optreedt als tekstintertpreet en als criticus. Hij leest immers allerlei teksten, van Genesis tot Bilderdijk. De manier waarop hij leest, resoneert met de manier waarop door deze filosofen wordt gelezen. Daarmee ontstond er in deze studie een verwevenheid tussen verschillende teksten, wat volgens mij noodzakelijk is om te kunnen laten zien wat werkelijk op het spel staat bij het interpreteren van literatuur. Immers, ook als we Derrida lezen, weten we vaak niet of hij iemand parafraseert of citeert, wie er precies het woord voert.¹ Maar dat is juist het punt dat deze filosofen over het schrijven willen maken: schrijven brengt altijd een vorm van wat Multatuli noemt ‘buikpraak’ teweeg, een vermenging van het eigene en het andere. Daarom is het schrift gevaarlijk, een drankje dat werkt als een *pharmakon*: wie schrijft moet wel de fictie van een volmaakt autonoom, in zichzelf besloten zelf op het spel durven zetten.

Het gecanoniseerde beeld van Multatuli lijkt in onze literatuurgeschiedenis soms te functioneren als een paard van Troje. De literatuurhistorici hebben deze ‘grote schrijver’ als een godgeschenk en onder luid gejuich de geschiedenis binnengetrokken. Hij kwam in de canon, werd op scholen onderwezen, kreeg een standbeeld in de hoofdstad. Er werden duizenden publicaties aan hem gewijd. Maar wie zag dat er in de nacht een regiment strijdbare ideeën uit de buik van dit paard kroop?

In de buik van de zogenaamd-vertrouwde, zogenaamd-betrouwbare, hield zich een ‘ander’ schuil die zichzelf ongemerkt bij de lezers naar binnen heeft gesmokkeld. Dat is een schrijver die al in 1851 de volgende complexe definitie gaf van poëzie: ‘poëzie is: de herinnering aan de gedachten uit een zwijgend tijdperk’. Het is een schrijver die speelde met allerlei vormen van intertekstualiteit en (zelf)verdubbeling en na *Max Havelaar* tot tweemaal toe een tekst getiteld ‘Max Havelaar aan Multatuli’ schreef. Een schrijver die nadacht over zijn zichtbaarheid in de openbaarheid, en die reflecteerde op de mengeling van erotische nieuwsgierigheid en afgunstige walging die hij als ‘hoogmoedig’ schrijver bij zijn publiek opriep. Dit is ook de denker die door Freud bewonderd werd, omdat hij als een van de weinigen erin geslaagd zou zijn zich vrij te maken van begrippen als ‘voorzienigheid’ en ‘noodlot’. Het is de geschiedschrijver die met *Woutertje Pieterse* werkte aan wat we anachronistisch een *counter-history* kunnen noemen over Nederland rond 1800. Dit is, kortom, de schrijver van de *Ideën*.

Deze studie wilde de nachtelijke Multatuli op het spoor komen, de Multatuli die wilde ontsnappen aan de bewondering van zijn lezers. Niet voor niets lezen we in de *Ideën*:

Toen ik laatst droomde dat ik van steen was, en als borstbeeld in 'n
muzeum van groote mannen logeerde, kwam myn moeder:
– Arme jongen, zei ze, wat heb je toch gedaan? Heb ik je dáártoe
opgebracht?
Och, 't was zoo koud in dat Pantheon!²

In de *Ideën* vinden we literaire scènes waarin de meest complexe bespiegelingen zijn vertaald naar zeer concrete, krachtige beelden – bovenstaand *idee* is daar een goed voorbeeld van. Tegelijkertijd treffen we er een demonstratie van een woekerend denken dat een veelvoud van terreinen aandoet: de pedagogiek, de psychologie, de politiek, de etymologie, de esthetiek, de religie en de geschiedschrijving. Multatuli's proza is dus enerzijds zeer geconcentreerd en dwingend, maar waait anderzijds uit naar alle windstreken.

Dit proza is hier onderwerp van beschouwing geweest. Ik heb getracht om tot een manier van lezen te komen waarin duidelijk wordt waarom deze schrijver zich zo nadrukkelijk uitsprak over de rol van het publiek. Daarom ging deze studie in laatste instantie niet over het ik, de natuur, de geschiedenis of over de literatuur bij Multatuli. Deze studie is uiteindelijk geheel gewijd aan u. Lezer.